

Adalékok a nyelvhasználók családnevekkel kapcsolatos ismeretéhez

1. Bevezetés. A családneveket számos aspektusból vizsgálták már. Foglalkoztak többek közt a kialakulásukkal, az etimológiájukkal, a típusaikkal, a családnév-változtatásokkal, illetve vizsgálták egyes települések családnévanyagát, valamint a családnevek földrajzi megoszlását is. A családnevekre irányuló újabb kutatások a történeti szempontok mellett a nyelvöldrajz, a szociolingvisztika, a pragmatika, a stilisztika, a retorika, a pszicholingvisztika és a kognitív nyelvészet nézőpontját és módszereit is felhasználják (vö. HOFFMANN 2015: 16–18, SLÍZ 2015a: 94, 99–101). A vizsgálatok között azonban még mindig elenyésző számú a nyelvhasználóknak a családnevekkel kapcsolatos ismereteivel foglalkozó kutatás, s a felmérések főként a névválasztásra és a nevek által keltett asszociációkra korlátozódnak (vö. SLÍZ 2015a: 99–101). A nyelvhasználók névtani tájékozottságának a kutatása pedig többnyire az általános iskolások (pl. RAÁTZ 1994), illetve a gimnazisták (pl. GELEGONYÁNÉ KATONA 2015) ismereteire irányul. Tanulmányomban ezért egy kérdőíves felmérés adatai alapján azt mutatom be, hogy az egyetemisták és az idősebb laikus adatközlők milyen ismeretekkel és attitűdökkel rendelkeznek a saját nevükkel, településük családneveivel, valamint a foglalkozási eredetű családnevekkel kapcsolatban.

2. Korpusz, módszer, hipotézisek. A felmérés a 2010. évi Régi magyar mesterségek családneveink tükrében című anyanyelvi pályázathoz kapcsolódott. Ennélfogva a vizsgálat kérdéseinek egy része az adatközlők településéhez kötődő mesterségekre, valamint a mesterségi eredetű családnevekre vonatkozott. Egy másik részük arra irányult, hogy a nyelvhasználók mennyire ismerik saját családnevük és keresztnévük jelentését, illetve eredetét, hogyan viszonyulnak a névmágiához, mit gondolnak a névdívről, és milyen attitűddel viseltetnek a nevük iránt (erre l. SCHIRM 2014). A családnévanyag egy típusának, a foglalkozásnévi családneveknek a felmérésben való túlsúlyát az anyanyelvi pályázaton túl az indokolta, hogy ezek a családnevek a régiségtől kezdve napjainkig igen gyakoriak (vö. HAJDÚ 2003: 800; SLÍZ 2015b, 2016), s úgy véltem, hogy a laikus nyelvhasználók is jól ismerik e névtípust.

A vizsgálatnál nem volt céлом a reprezentativitás; egyetlen változót tartottam fontosnak az adatközlők kiválasztásakor: az életkort. Az eddigi felmérések ugyanis főként az általános iskolás (pl. RAÁTZ 1994) és a középiskolás (pl. GELEGONYÁNÉ KATONA 2015) korcsoporttal foglalkoztak, vagy pedig vegyes életkori csoportokat vizsgáltak (pl. TÓTH 1967); ezekkel szemben én kizárólag a felnőtt nyelvhasználók nevekkel kapcsolatos ismereteire és hiedelmeire voltam kíváncsi.

A felmérés előtti egyik hipotézisem az volt, hogy a felnőtt adatközlők a korábbi vizsgálatok általános iskolás és gimnazista adatközlőitől eltérően tisztában vannak saját családnevük jelentésével és eredetével, s azt vártam, hogy pozitív érzellemmel viseltetnek a családnevük iránt. Azt is feltételeztem továbbá, hogy a családnévanyag jelentős részét kitevő foglalkozásnévi eredetű családneveket is ismerik, ám úgy véltem, hogy főként azokat tudják felsorolás szintjén megadni, amelyek napjainkban is gyakoriak. Kíváncsi

voltam arra is, hogy saját családnévükön túl mennyire ismerik az adatközlők szülőhelyük jellegzetes családnévanyagát és jellemző foglalkozásait.

A kérdőíves vizsgálat során kilenc kérdést tettem fel adatközlőimnek. A kérdések előtt egy rövid tájékoztatás volt olvasható a felmérés céljáról (nyelvészeti terepmunka elkészítése), valamint itt biztosítottam a kérdőívet kitöltőket arról, hogy a vizsgálat semmilyen tudást nem mér, így a kérdésekre nincs jó vagy rossz válasz. A kérdések tegező formában lettek megfogalmazva. A tegezés használata kevésbé szokásos a felnőtt megkérdezettek körében, ám ezzel a formával is próbáltam a kérdőívkitöltés helyzetének a formalitását mérsékelni. A kérdőív kilenc kérdése a következő volt: 1. Hiszel-e abban, hogy a név meghatározza a viselője sorsát? Válaszodat indokold is! 2. Mit tudsz a családnéved jelentéséről és eredetéről? 3. Mit tudsz a keresztnéved jelentéséről és eredetéről? 4. Mi a véleményed a névmágiáról, a tulajdonnevek varázsáról, erejéről? 5. Hogyan viszonyulsz érzelmileg a családnévedhez? És a keresztnévedhez? 6. Sorolj fel olyan családnéveket, amelyek jellemzőek arra a vidékre, ahol felnőttem / ahol élsz! 7. Minden vidéknek, régióknak vannak/voltak egyedi, csak arra a vidékre jellemző foglalkozásai. A te szülőfaludhoz/szülővárosodhoz mely foglalkozás kötődik a legszorosabban? 8. A családnevek nagy része régi foglalkozások és mesterségek nevét őrzi. Pl.: *Kovács, Asztalos, Bodnár, Csordás*. Sorolj fel minél több foglalkozásnévi eredetű családnévet! 9. Vannak-e szerinted „divatos” családnevek? Válaszodat indokold is!

A kérdések közül az utolsó, a 9. névtani szempontból nem volt pontos, hiszen a családnevek öröklődő voltuknál fogva nemigen lehetnek divatosak, legfeljebb a hivatalos névváltoztatással felvettek esetén lehet releváns a kérdés. Ezt próbálta sugallni a kérdés feltevésénél a *divatos* szó idézőjelbe tétele. Az adatközlők harmada azonban ennek ellenére amellet érvelt, hogy vannak divatos családnevek (vö. SCHIRM 2014: 120–121).

A kutatás során kényelmi mintavételt alkalmaztam, s e-mailben juttattam el az általam összeállított kérdőívet a vizsgálatra jelentkezőknek. Az adatközlőknek a kérdőív kitöltése során névtelenséget ígértem, ám az életkorukat, a nemüket, a lakóhelyüket és a foglalkozásukat meg kellett adniuk. Összesen 68 fő: 55 nő és 13 férfi töltötte ki a kérdőívet. A legfiatalabb adatközlőm 18 éves volt, míg a legidősebb 50 esztendő, a kérdőívkitöltők életkorának az átlaga pedig 23 év volt. A lakóhelyét 2 válaszadó nem adta meg, a többiek azonban az ország különböző részéről, 49 településről származtak az alábbi megoszlásban. A települések után zárójelben lévő szám azt jelzi, hogy arról a helyről hányan töltötték ki a kérdőívet: Abony (1), Baja (1), Bárdudvarnok (1), Békés (1), Békéscsaba (3), Bonyhád (1), Budapest (3), Cegléd (1), Csantavér (1), Csátalja (1), Csongrád (2), Gábortelep (1), Gátér (1), Gyula (1), Hatvan (1), Hódmezővásárhely (1), Imrehegy (1), Jászfákóhalma (1), Jászládány (1), Kardoskút (1), Kecskemét (2), Kiskunhalas (1), Kiszombor (1), Komló (1), Körösladány (1), Maroslele (1), Mezőtúr (1), Ózd (1), Öcsöd (1), Pécs (2), Pusztaszabolcs (2), Sándorfalva (1), Sárospatak (1), Szabadkígyós (1), Szeged (8), Szegvár (1), Székesfehérvár (1), Szentés (2), Szentkirály (1), Szolnok (1), Szombathely (1), Taktaharkány (1), Tata (1), Tatabánya (1), Tornyiszentmiklós (1), Újkígyós (1), Vác (2), Vörs (1), Zsana (1). A válaszadók zöme (56 fő) egyetemi hallgató volt, rajtuk kívül 12 egyéb foglalkozású idősebb adatközlő volt jelen a mintában.

Mivel a személynevekhez kötődő nyelvhasználói vélekedéseket egy korábbi írásom (SCHIRM 2014) tartalmazza, jelen tanulmány a kérdőív nagyobb részét képező névattitűd és névmágia tárgykörével nem foglalkozik; a fentiek közül csupán a nevek ismeretere vonatkozó kérdéseket tárgyalja.

3. A nevek ismerete az adatközlők válaszai tükrében

3.1. Az adatközlőknek a családnevükről és a keresztnévükről való ismeretei, vélekedései. A felmérés egyik kérdése arra irányult, hogy az adatközlők tudják-e a családnevük jelentését és eredetét, egy másik kérdés pedig a keresztnévükről való ismeretre vonatkozott. A válaszok azt mutatták, hogy a felnőtt nyelvhasználók többsége nem ismeri a családneve pontos jelentését és eredetét, a keresztnévvel kapcsolatos információknak viszont birtokában van. Hasonló eredményt mutattak RAÁTZ (1994) és GELEGONYÁNÉ KATONA (2015) általános iskolások, illetve gimnazisták körében elvégzett vizsgálatai is. A válaszadók zöme sosem nézett utána a családnevének, többen a név hangzása alapján tippelték meg annak eredetét. Kivételt csak azok az adatközlők képeztek, akiknek helynévi (pl. *Baranyi*) vagy közsői (pl. *Pap*) eredetű családnevük volt: nekik nem okozott gondot a név jelentésének a megadása. A névben rejlő motivációra azonban már nem tértek ki a válaszok. Ez nem meglepő, hiszen a névadás indítékának a pontos megállapítása mindig nehézségekkel jár, különösen történeti vonatkozásban, s a családneveknek gyakran egy nyelven belül is több biztos etimológiai előzménye mutatható ki (vö. pl. CsnÉ., CsnSz.).

A családnevüktől eltérően keresztnévükről viszonylag sok információval rendelkeztek a válaszadók, habár ezeket az adatközlők többsége nem névtani munkákból ismerte, hanem ismeretterjesztő írásokból, valamint internetes oldalak és szórakoztató magazinok nevekről szóló cikkeiből. A válaszokból megfigyelhető volt, hogy a kérdőívet kitöltők GELEGONYÁNÉ KATONA (2015) gimnazista adatközlőihez hasonlóan nem tettek különbséget a megbízható és a nem megbízható források közt. A különféle, laikus szerzőktől származó írások szófejtései gyakran egymástól eltérő információkat közölnek az egyes nevekről, s ezt a kérdőívkitöltők közül többen szóvá is tették, ám nem merült fel bennük a használt források hitelességének a megkérdőjelezése. Az egyik adatközlő az eltérő etimologizálást a következőképpen fogalmazta meg: „A keresztnemem Delila, a jelentése sokféle, attól függ, hogy hol is olvasok utána. Írták már, hogy leomló hajfürt, vonzó, finom stb.” *Katalin* nevű válaszadóm pedig a következőket írta: „meglepődve tapasztalom, hogy mostanában más eredetet is kapcsolnak keresztnememhez, s így jelentést is; régebb [!] csak görög eredetűnek mondták, most már héber és magyar eredetéről is beszélnek”.

A felnőttek saját nevükről való ismeretei tehát azonosságot mutattak a korábbi vizsgálatok (RAÁTZ 1994, GELEGONYÁNÉ KATONA 2015) diákokkal végzett felméréseivel: a felnőtt adatközlők sem rendelkeztek a nevükről több ismerettel, és nem viszonyultak kritikusan a felhasznált forrásokhoz, mint az általános vagy a középiskolás adatközlők. A felnőttek válaszai közt azonban nem jelent meg az a korábbi felmérésekből adatolt vélekedés, hogy a nevüknek egyáltalán nincs jelentése (bár elképzelhető, hogy ezt a különbséget a jelen vizsgálat céljából adódó kérdésfeltevés eltérése okozta).

A kérdőív egy másik kérdése azt vizsgálta, hogyan viszonyulnak az adatközlők a családnevükhöz. A 68 fős mintából csak ketten nyilatkoztak úgy, hogy nem szeretik a nevüket. Egyikük véleményét idézve: „nem különösebben kedvelem, de már megszoktam”, egy másik kérdőívkitöltő pedig azzal indokolta a válaszát, hogy „foglalkozásnévből alakult [ti. *Molnár*], semmi érdekes nincs benne – az egyszerűsége miatt nem kedvelem”. Néhányan, főként a gyakoribb családnevet (*Szabó*, *Kovács*, *Molnár*) viselőik semlegesként jellemezték a nevükhöz fűződő viszonyukat. Például: „Teljesen hétköznapi nevem van, csak a városban van legalább húsz ugyanilyen nevű és életkorú ember”.

Az adatközlők többsége pozitívan nyilatkozott a családnevről, s a nevük egyediségét és különlegességét említették válaszaikban. Például: „Szeretem, mert viszonylag ritka”, „Nagyon szeretem [...], mert sokszor megdicsérik, hogy szép és különleges”, „örülök neki, hogy viszonylag ritka, és nem olyan gyakori, mint például a *Kovács*”, „Nagyon szeretem, mivel kevés embert hívnak így”. A válaszokból látszik, hogy a nyelvhasználók fontosnak tartják a név egyedítő és megkülönböztető szerepét. Emellett többen a családnévhez való kötődést és a pozitív attitűdöt is hangsúlyozták: „Büszke vagyok, hogy ezt a nevet viselhetem”, „Ragaszkodom hozzá”, „Szeretem a nevemet, nem cserélném le semmi pénzért, pedig nincs olyan alkalom, hogy ne kelljen betűznöm, és helyesen se írták még le sose. :)”. A név általi identitás jelzése több válaszban is előkerült. Főként a férjzett nők tértek ki a névviselésnek erre az aspektusára. Tornyiszentmiklósi kérdőívkitöltőm válaszát idézve: „A férjem után felvett családnévem túl gyakori. Szeretem, de csak azt a köteléket jelenti számomra, hogy a páromhoz tartozom.” A ritkaságon, egyediségen, különlegességen és identitásjelzésen kívül az adatközlők további gyakori indoklása volt, hogy azért szeretik a nevüket, mert a szüleiktől kapták. A családnév hagyományozódásban való jelentőségét is kiemelték a válaszadók. Például a mezőtúri adatközlő így vallott erről: „már az őseink és általuk mi is azért kaptunk nevet, hogy továbbvigyük családnévét”. A fentebb felsorolt érvek mellett megjelent még a válaszok közt a név hangzásának az említése is: az adatközlők közül többen is azért kedvelik a nevüket, mert kellemesnek, jó hangzásúnak tartják. Ám amíg TÓTH IMRE 1965-ös és 1966-os felmérése (1967) szerint a legszebbnek tartott családnév egyik fő ismérve a név zeneisége, dallamos hangzása, s GELEGONYÁNÉ KATONA (2015) kutatásában is a diákok 63%-a tartotta a családnévét és a keresztnévét kellemes hangzásúnak, addig a mostani vizsgálatban ez a szempont a családnév megítélésében nem volt annyira domináns.

3.2. A foglalkozás- és mesterségnevekre vonatkozó ismeretek. A kérdőív egyik kérdése a foglalkozás- és mesterségnevekre irányult. A foglalkozásnevekből képzett családnevek körülhatárolása még a névtani szakirodalomban sem egységes, ezért az e névcsoportra vonatkozó eredmények bemutatása előtt röviden ismertetem, hogy a vizsgálat-hoz mit tekintettem foglalkozási eredetű névnek.

A nevek besorolásánál a CsnE. rendszerezését ötvöztem N. FODOR JÁNOS funkcionális-szemantikai modelljével (2010: 74), azaz az elnevezett társadalmi szerepét, helyzetét és állapotát jelölő, szociális funkciót kifejező nevek közül a foglalkozásokat és tevékenységet kifejező neveket tartottam foglalkozásnévi eredetűeknek. A CsnVégSz. motivációs-jelentéstani felosztásától eltérően nem tekintettem foglalkozásra utaló névnek a társadalmi, vagyoni helyzetre utaló neveket (pl. *Földes, Jobbágy, Kincses, Gazdag*), a méltóságra, tisztségre utalókat (pl. *Bíró, Mester*) és a valakihez vagy valahová való tartozásra utaló családneveket (pl. *Gróf, Pap*) sem. Nem szabtam azonban olyan szűkre a foglalkozásnév kategóriáját, mint GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS (2015: 138–141) tette, aki a vizsgálatának a szempontjaihoz igazodva kizárta például a zenélésre utaló megkülönböztető neveket (pl. *Hegedűs, Dobos*), a főként agrártevékenységre utaló elnevezéseket (pl. *Búzás, Gabonás, Szántó, Pásztor*), a *Halász* nevet, valamint számos -s képzős nevet (pl. *Kormányos, Téglás, Szekeres*). Mivel az általam tesztelt adatközlők nem rendelkeztek szakmai szintű névtani, illetve etimológiai ismeretekkel, ezért a felmérés szempontjából a CsnE. rendszerezése és N. FODOR (2010) tipológiája tűnt a legcélszerűbbnek, ám a

válaszok bemutatásakor ki fogok térni a többszörös motivációval jellemzett nevek különböző lehetséges besorolására is.

A foglalkozási eredetű nevek a családnévtípusok népes csoportját alkotják. Gyakoriságukat jól érzékelteti, hogy már a középmagyar kor folyamán majdnem minden harmadik embernek valamilyen foglalkozásra utaló családneve volt (HAJDÚ 2003: 800), s még manapság is igen gyakoriak e nevek: 2007-ben például a magyar lakosság kicsivel több mint 20%-a viselt foglalkozási eredetű családnevet (SLÍZ 2015b: 331). Adatközlőim feladata az volt, hogy soroljanak fel minél több foglalkozásnévi eredetű családnevet. Példaként a *Kovács*, *Asztalos*, *Bodnár* és *Csordás* neveket adtam meg. Átlagosan 5–10 választ kaptam a kérdésre, a legkevesebb 1 név volt, a legtöbb pedig 62 egy adatközlőtől. A legtöbbször, 39-szer a *Szabó* név került elő, ezt követte a *Molnár* 27 adattal, majd a *Lakatos* és a *Takács* 26–26 válasszal. A többi (nem mind foglalkozásnévi eredetű) név az alábbi gyakorisági sorrendben került elő: *Varga* (24, ebből 1 *Virga* formában); *Szűcs* (22); *Halász*, *Juhász* (21); *Fazekas* (16); *Kádár*, *Ötvös*, *Pásztor* (14); *Ács*, *Kocsis* (13); *Bognár*, *Kalmár*, *Mészáros*, *Pap*, *Tímár* (12); *Bíró*, *Gulyás* (11); *Csikós*, *Csizmadia* (8); *Lovász*, *Szakács*, *Szántó* (7); *Borbély*, *Faragó*, *Kertész*, *Madarász*, *Pék*, *Vadász* (6); *Hajós*, *Pintér* (5); *Arató*, *Esztergályos*, *Hajdú*, *Hegedűs*, *Szijártó*, *Tóth* (4); *Bakó*, *Csiszár* (ebből 1 *Csiszér* alakban), *Erdész*, *Katona*, *Korcsmáros*, *Kőműves*, *Lantos*, *Serfőző*, *Sütő*, *Vágó*, *Vámos*, *Varró* (3); *Béres*, *Boros*, *Cipész*, *Dobos*, *Gerencsér* (ebből 1 *Gelencsér* alakban), *Kerekes*, *Kerékgyártó*, *Király*, *Kürtös*, *Mester*, *Patkós*, *Révész*, *Szűrszabó* (2). A válaszok közt egy-egy adattal képviseltették magukat még a következő családnevek is: *Baka*, *Bakos*, *Balogh*, *Bárdos*, *Bellér*, *Bojtár*, *Böllér*, *Csaplár*, *Csatár*, *Csósz*, *Csuhás*, *Dalos*, *Darvas*, *Deák*, *Dudás*, *Fejő*, *Földes*, *Fullajtár*, *Galambos*, *Gombkötő*, *Gombos*, *Gróf*, *Harangozó*, *Herceg*, *Hóhér*, *Hordós*, *Ihász*, *Kamarás*, *Kántor*, *Kapus*, *Kardos*, *Kasza*, *Kaszás*, *Képiró*, *Kerekes*, *Kondás*, *Korsós*, *Kőfaragó*, *Kőműves*, *Köszörűs*, *Kulcsár*, *Lovas*, *Madaras*, *Nemes*, *Nyerges*, *Nyeső*, *Oláh*, *Orsós*, *Pálinkás*, *Pénzes*, *Pribék*, *Rabló*, *Regős*, *Rézműves*, *Schneider*, *Sólymár* [!], *Sörös*, *Susztér*, *Számadó*, *Szappanos*, *Szegő*, *Szekerczés*, *Szekeres*, *Szolgabíró*, *Szolga*, *Szűrös*, *Tarlós*, *Tutajos*, *Üveges*, *Vajda*.

A válaszok szóródásából látszik, hogy azok a családnevek híródtak elő a legtöbbször, amelyek egyébként is gyakoriak (*Szabó*, *Varga*). A vizsgálatot 2010-ben végeztem; a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala szerint¹ ekkor a leggyakoribb tíz magyar családnév sorrendben a következő volt: *Nagy*, *Kovács*, *Tóth*, *Szabó*, *Horváth*, *Varga*, *Kiss*, *Molnár*, *Németh* és *Farkas*. E tíz név közt is négy foglalkozásnévre megy vissza (*Kovács*, *Szabó*, *Varga*, *Molnár*), s a százas listában is sok családnév kötődik – a szűkebb értelemben vett, fentebb meghatározott – mesterségekhez, foglalkozásokhoz: *Takács*, *Juhász*, *Lakatos*, *Mészáros*, *Szűcs*, *Kocsis*, *Pintér*, *Sipos*, *Gulyás*, *Katona*, *Fazekas*, *Boros*, *Hegedűs*, *Deák*, *Bognár*, *Bodnár*, *Halász*, *Pásztor*, *Dudás*, *Faragó*, *Borbély*, *Kerekes*, *Szekeres*, *Dobos*. A leggyakoribb száz magyar családnév lexikai típusok szerinti megoszlása is azt mutatja, hogy a foglalkozásnevek igen gyakoriak: a 100-as névanyag 31,77%-át teszik ki, megelőzve ezzel az apanévből létrejött családneveket (17,35%), a helynevekből kialakult családneveket és a nép- vagy népcsoport nevéből keletkezett neveket (17,58%). A foglalkozásneveknél nagyobb (33,30%-os) arányban csak a tulajdonságot kifejező nevek fordulnak elő. (FARKAS 2015b: 126–128.)

¹ http://www.kekkh.gov.hu/archiv_honlap/letoltes/csaladnev2010.xls (2016. 07. 14.)

Az adatközlők válaszaiban egyrészt azok a foglalkozásnévi eredetű családnevek jelentek meg, amelyek gyakoriak, másrészt pedig azok, amelyeknél a névben rejlő foglalkozás még ma is pontosan ismert. A már elfeledett mesterségek nevei (pl. *Gombkötő* 'gombokat készítő mesterember', *Szappanos* 'szappanfőző') csupán elvétve fordultak elő a válaszok közt. Szintén ritkán jelentek meg a mesterségnevek nyelvjárási, országosan nem ismert megfelelői (pl. *Gerencsér* 'fazekas'). Azok a nevek is ritkán voltak adathozhatóak, amelyek által jelölt foglalkozásokat ma már másként nevezzük. Ilyen volt például a 'festő'-t jelentő *Képiró* vagy a 'szabó' jelentésű *Szűrszabó*. A régebbi foglalkozásnevek jelentésében való bizonytalanság is megjelent a válaszok közt, amelyet az mutat, hogy adatközlőim a példaként írt *Fullajtár* 'lovas' és a *Bognár* 'kerékgyártó, kocsigyártó' neveket kérdőjellel írva adták meg. Kis számban régies írás- és alakváltozatok is előkerültek, ahogy azt a *kocsmáros Korcsmáros* írásmódja, a *juhász Ihász* alakja, a *takács Takács* változata, a *csiszár Csiszér* variánsa, a *varga Virga* alakja, a *szijgyártó Szijártó* formája és a *szekercés Szekerczés* változata is mutatta. Az elfeledett foglalkozások és a régies vagy nyelvjárási formák esetén biztosan valamilyen közeli ismerősnek, rokonnak a neve vagy az adatközlőnek a saját neve állhat az adat háttérében, másképp nem valószínű, hogy a válaszadóknak eszükbe jutottak volna ezek a mesterségek, illetve írás- és alakváltozatok. A válaszok közt egyetlen nem magyar eredetű családnév is előfordult: a német eredetű *Schneider* ('szabó').

A fenti felsorolásból látható, hogy az adatközlők néhány nem mesterségnévi eredetű családnévet is foglalkozásnévként adtak meg; pl. *Baka*, *Balogh*, *Földes*, *Hajdú*, *Király*, *Tóth*, *Gróf*, *Herceg*, *Mester*, *Nemes*, *Oláh*, *Vajda*. Közülük a *Baka* azzal magyarázható, hogy az adatközlő a közszóként használt 'gyalogos katona, közlegény' jelentésű *baka* szót értette bele a tulajdonnévbe. Ám biztos, hogy nem a katonanyelvből ismert szóból jött létre a családnév, mert a *baka* az írott források szerint csak a 19. század elejétől adathozható, a családnévre viszont már a 11. századból is van példa, s az adatok az apanévi vagy a helynévi eredetet támasztják alá (CsnE.).

A válaszok közt voltak valahová, valakihez való tartozásra utaló családnevek is (pl. *Király*, *Gróf*, *Herceg*, *Pap*). Ezek az adatok azt mutatják, hogy a válaszadók nem gondolkodtak el e nevek motivációján, pusztán az irányította a gondolkodásukat, hogy a *király*, *gróf*, *herceg* szavak méltóságot jelölnek, amit nehéz elválasztani a foglalkozástól. A névtani munkák is gyakran foglalkozásnévként kezelik e neveket. A vizsgálatok szerint azonban régen a méltóságnevekkel nem feltétlenül a tisztség viselőjét illették, hanem vagy metonimikusan a vele valamilyen kapcsolatban lévő személyt (a rokonát, a szolgálatában álló vagy a birtokán dolgozó személyt), vagy metaforikusan jellemnévként használták, esetleg kontrasztnévként tulajdonságra utaltak vele (CsnSz., CsnE.).

Az adatközlők a társadalmi helyzetre utaló családnevek egy részét is foglalkozásnévinek érezték, ahogy azt a válaszok közt megjelenő *Földes*, *Nemes*, *Mester*, *Szolga*, *Vajda* adatok mutatják. A *Földes* név a földbirtokkal rendelkező, telkes jobbágyok megkülönböztető nevéként vált családnévvé (CsnE., CsnSz.), ám a laikus nyelvhasználók a földművelést mint foglalkozást értették bele a névbe.

Az adatközlők számos olyan -s képzős családnévet is foglalkozásnévként soroltak fel (pl. *Boros*, *Lovas*, *Patkós*, *Pálinkás*, *Pénzes*, *Szappanos*, *Szekeres*), amelyeket a névtani szakirodalom (pl. CsnE.) nem kizárólagosan foglalkozásnévként, hanem foglalkozásra vagy tulajdonságra utaló névként is számon tart az -s képző poliszémiája (vö. ZSIRAI 1945: 2–3) miatt. Ám a kérdőívkitöltők nem a képzőnek a 'valamivel ellátott, valamiben

bővelkedő', 'valamit kedvelő', 'valamilyen állapotra utaló' jelentéseit érezték uralkodónak, hanem a 'valamivel foglalkozó' értelmét. Azaz az adatközlőknek például a *Boros* név a bortermelést és a borkereskedést idézte fel, a *Pálinkás* név a pálinkafőzésre utalt, nem pedig belső tulajdonságot, azaz a borisszaságot, illetve a pálinkakedvelést jelölték.

A kérdőívkitöltők által foglalkozásnéviként megadott családnevek közt olyanok is előfordultak, amelyeknél az apanévi eredet is felmerül a szakirodalomban előzményként (vö. CsnE., CsnSz.). Például: *Bakó*, *Bakos*, *Kádár*, *Révész*, *Szegő*. Az adatközlők azonban a nevekben lévő közszavak jelentése miatt ezeket mesterségekhez, foglalkozásokhoz kötötték. Hasonlót lehetett megfigyelni a helynévi eredetüként is magyarázható családneveknél (pl. a *Bárdos*, *Darvas*, *Dobos*, *Galambos* névnél), amelyeket a bennük lévő közszavak és az *-s* képző poliszémiája miatt szintén foglalkozásnévinek érezték a válaszadók. Az említett nevek többsége persze nagyobb valószínűséggel ténylegesen is foglalkozásnévből származik; a helynévi és az apanévi eredet csak kevésbé valószínű eshetőségként merül fel a szakirodalomban.

Két népnév is megjelent a válaszok közt: az *Oláh*, illetve a *Tóth*; az előbbire 1, az utóbbira 4 adat volt. A *Tóth* foglalkozásnévként való megjelölése talán azzal magyarázható, hogy a tótok gyakran törött cserépedények javításával vagy drótozással, illetve üvegezéssel foglalkoztak, ahogy azt a *drótostót* és az *üveges tót* kifejezések is mutatják. Az adatközlők válaszai közt még egy nem foglalkozásnévi példa adódott: a *Balogh*. E név vagy a 'balkezes, suta' jelentésű *balog* szóra megy vissza, vagy pedig apanévi eredetű (CsnSz., CsnE.), foglalkozáshoz viszont nincs köze.

A kapott adatok nem csupán a megkérdezettek családnévismeretéről, hanem szófejtési stratégiáiról is árulkodnak. Az eddig bemutatott válaszokból látható, hogy a laikus beszélők a családnevek etimologizálásakor a névben lévő közszó legismertebb és leggyakoribb jelentését vették alapul, s az ösztönös szómagyarázat során nem is gondoltak arra, hogy a foglalkozásnévi eredeten kívül más (pl. helynévi, apanévi) előzménye is lehet a névnek. A válaszok értékelésekor azonban tekintettel kell arra lenni, hogy az adatközlőknek irányított asszociációs feladatot kellett megoldaniuk, hiszen a *Kovács*, az *Asztalos*, a *Bodnár* és a *Csordás* nevekhez hasonló foglalkozásneveket kellett felsorolniuk. A példaként megadott nevek szemantikája és morfológiai felépítése is befolyásolhatta a válaszokat.

3.3. A családnevek településekhez kötése. Adatközlőim családnévismeretén túl arról is szerettem volna információt szerezni, hogy a településük jellegzetes mesterségeit és családneveit mennyire ismerik, ezért a kérdőív 6. és 7. kérdését ehhez kapcsolódva fogalmaztam meg. Először olyan családneveket kértem a válaszadóktól, amelyek arra a vidékre jellemzőek, ahol élnek, ezután pedig a települések egyedi, csak arra a helyre jellemző foglalkozásaira kérdeztem rá. A két kérdésre kapott válaszokat együtt mutatom be, s a kapott válaszok pusztá felsorolása helyett a tendenciákat ismertetem.

Az adatközlők az ország minden táját képviselték, a válaszok közt azonban rendre visszatértek a következő nevek: *Kovács*, *Szabó*, *Kiss*, *Nagy*, *Tóth*, *Varga*, *Balogh*, *Szűcs*, *Takács*, *Horváth*, *Molnár*, *Papp*. A *Kovács* családnévet a mintában megjelenő 49 település közül 21 helységben érezték a vidékre legjellemzőbbnek és leggyakoribbnak a válaszadók. Már ebből is látszik, hogy egy családnév (nyelvhasználók által érzett) elterjedtsége önmagában még nem mond semmit a vidék jellemző névadási módjairól. Több adatközlő ezt úgy fogalmazta meg, hogy náluk is a „szokásos” nevek a jellemzőek,

„mint általában mindenhol”. Ráadásul az a paradox helyzet figyelhető meg, hogy sokszor éppen a nevek hiányából lehet következtetni az adott vidéken élők foglalkozására, származására, illetve jellemzőire (vö. KÁLMÁN 1989⁴: 81). Ugyanis a családneveket a megkülönböztetés miatt kezdték használni, így az adott vidéken leggyakoribb és legáltalánosabb foglalkozások nem váltak névvé, mert nem rendelkeztek elegendő megkülönböztető erővel.

A *Kovács* névnek vidéktől függetlenül a leggyakoribb foglalkozásnévként való megjelölése azzal is összefügg, hogy a magyarban a leggyakoribb foglalkozásnévi eredetű családnév a *Kovács*. A név gyakorisága azzal magyarázható, hogy régen minden faluban volt kovácsmester, akinek a háznépe megkapta a *Kovács* nevet (CsnE.). Ez a jelenség nem kizárólag a magyar névanyag jellegzetessége, ugyanez figyelhető meg sok más országban is (FARKAS 2015b: 130). Angliában a leggyakoribb név a *Smith*, Németországban a 2. legtöbbször előforduló családnév a *Schmidt*, Olaszországban a 3. leggyakoribb név a *Ferrari*, Magyarországon szintén a 3. helyen áll a *Kovács* a nevek közt, Franciaországban a 15. helyezett a *Le Fèvre*, míg Horvátországban a *kovač* szóból származó nevek együttesen a leggyakoribbak (BROZOVIĆ RONČEVIĆ 2004: 168–169). Ezekon kívül a portugál *Ferreiro*, a spanyol *Herrero*, az orosz *Kuznyecov*, a cseh *Kovář*, a lengyel *Kowalczyk* és az arab *Haddad* nevek gyakorisága mind azt bizonyítja, hogy Európa-szerte és más nyelvekben is az egyik legelterjedtebb név a foglalkozásnévi eredetű *Kovács* (CRYSTAL 1998: 149, BROZOVIĆ RONČEVIĆ 2004: 169, SLÍZ 2015b: 329).

Néhány esetben előfordult, hogy a vidékre jellemző családnévként a helyhez szorosan kötődő foglalkozást adták meg adatközlőim. Például Csongrádon a legelterjedtebb foglalkozás a halászat volt, amit a válaszadók szerint az ott gyakori *Halász* név is őriz, vagy Zsanán a pásztorkodásról vall a *Juhász* név, illetve a csátaljai állattenyésztéshez és növénytermesztéshez is köthető az *Erdős* és a *Lovász* név. Az adatközlők által felsorolt neveknel azonban valójában nem mutatható ki kizárólagos területi megoszlás, hiszen ezek a családnevek az egész nyelvterületen megtalálhatók. A regionális gyakoriságukat tekintve a szakirodalom azt állapítja meg, hogy a *Halász* és a *Juhász* nevek a Dunától keletre gyakoribbak (CsnE.): a *Halász* Pest, Bács-Kiskun és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében fordul elő a legtöbbször, míg a *Juhász* Pest megyében, Borsod-Abaúj-Zemplénben, Hajdú-Bihar és Heves megyében a leggyakoribb (VÖRÖS 2010: 272, 276). Az *Erdős* családnév Erdélyben és az Alföldön fordul elő többet, míg a *Lovász* a Dunántúl déli részén, Somogy, Tolna és Baranya megyében jellemzőbb (CsnE.).

Az adatközlők által megadott családnévanyagból általában azért hiányzik a vidék jellegzetes foglalkozása, mert az a családnevek megszilárdulásakor (a 14–15. században) még nem létezett. Így nem meglepő, hogy például a gábortelepi dinnyetermesztés, a kiskunhalasi csipkevarrás, a komlói bányászat, illetve az ózdi kohászat és hengerész munka szóanyaga sem jelent meg a nevek közt. A mai iparágak és a középkor végéről, valamint az újkor elejéről származó foglalkozásnevek közt nem is kereshető összefüggés. Valamint nyelvtörténeti, gazdaságtörténeti és statisztikai okokból sem szükségszerű, hogy a jellegzetes helyi foglalkozásnak legyenek szembetűnő családnévi nyomai.

A megszokott, gyakorinak tartott névanyagot azonban a valós használattól eltérően ítélik meg az adatközlők. A Somogy megyei Bárdudvarnokról származó kérdőív-kitöltő „igazából a szokásos” megjelöléssel jellegzetes névként a *Nagy*, *Kovács*, *Nezdei* példákat írta. Ezek közül a Somogy megyei Nezde helységnévre visszavezethető *Nezdei* név (vö. CsnSz.) nem általánosan ismert és elterjedt az egész nyelvterületen, amit az is

mutat, hogy a mai Magyarország határain belül 2007. január 1-jén a *Nezdei* névnek 13 viselője volt, míg az adatközlő által is írt, s valóban leggyakoribb nevet, a *Nagy*-ot 247 509 személy viselte (ÚCsnT.).

A minden vidéken gyakori, fentebb már bemutatott neveken kívül az adatközlők olyan neveket is megadtak, amelyek szerintük jellegzetesek egy-egy településen. A jászladányi válaszadó például a község tipikus neveiként a *Bagi, Suki, Rácz, Oláh, Makai* és *Farkas* neveket említette. A Zala megyei Tornyiszentmiklósra az onnan származó adatközlő szerint a *Hóbor, Kuklek, Pusztai, Kerti, Konkoly* és *Tüske* nevek jellemzőek. A sárospataki adatközlő a szokásos neveken túl a *Mokri, Hajdú* és *Szalánczi* családneveket említette, Taktaharkányból pedig a *Bukovenszky, Póta, Répási, Petró* és *Vízkeleti* neveket emelte ki a válaszadóm. Ózdon a *Csépányi, Bolyki, Zajác, Borbás, Csák, Csuzda, Holló, Bellér, Borbás* és *Kisbellér* nevek domináltak. A *Böröczki* nevet Adásztevelre tartották jellemzőnek, az *Érsek* nevet Nagygyimóthoz kötötték, a *Sági* és *Zsirai* neveket Ugodhoz kapcsolták, Gyulára pedig a *Lipcsei* és *Fazekas* neveket is jellemzőnek tartották. Az adatközlők által tipikusnak tartott nevek egy részét a névtani szakirodalom is ahhoz a területhez köti, amelyhez a laikus nyelvhasználók kapcsolták őket. Például a Jászladányhoz kötött nevek közül a *Bagi, Suki, Rácz* és *Makai* nevek valóban az Alföldre jellemzőek (vö. CsnE.). A fentebb említett *Tüske* név különösen Lenti környékén gyakori a források szerint (vö. CsnE.), Lenti és Tornyiszentmiklós pedig csupán néhány kilométerre vannak egymástól. A Sárospatakhoz kötött *Szalánczi* név etimológiailag is az abaúji *Szalánc* helynévre vezethető vissza (CsnSz.), a Taktaharkányhoz kapcsolt *Petró* név pedig a kutatások szerint is különösen északkeleten gyakori (vö. CsnE.). A *Csépányi* és *Bolyki* nevek a Borsod megyei *Csépány* és *Bolyok* helynevekből származnak (vö. CsnSz.), ezek pedig Ózddhoz tartozó településrészek, így nem véletlen, hogy az ózdi adatközlő ezeket sorolta fel a helységekre jellemző nevekként, s az általa megadott *Holló* nevet is Borsod megyében gyakoriként írja le a szakirodalom (CsnE.). Ugyanígy a *Lipcsei* névnek a Békéscsaba környéki dominanciáját (vö. CsnE.) is jól érezte a gyulai adatközlő.

S bár a névanyag összetételéből nem lehet a lakosság mai etnikai megoszlására vonatkozó biztos következtetéseket levonni, hiszen a családnevek öröklődése miatt az idegen eredetű nevek legfeljebb a névadó ős etnikumára utalhatnak, az adatközlők mégis párhuzamot vontak az idegen eredetű név és az etnikum között. A gyulai adatközlőm a következőképpen fogalmazott: „Kevert vidék tóttól, románon át svábig. Csak a szűk családban van *Kneifel, Duska, Cservenák*.” A tatabányai adatközlő szerint idegen hatás érhető tetten a tatabányai névanyag egy részében, s ez szerinte nem véletlen, hiszen a területre a török hódítás után számos német és szlovák katolikus települt be, ahogy arról az általa írt nevek is vallanak: *Schneider, Bernwallner, Kovaliczky, Flasch, Dobrovszky, Hank, Nedasovszki*. Békés megyében sok szlovák él, így nem meglepő, hogy a békéscsabai válaszadóm többek közt írta a *Pekárik, Hankó, Laurinyecz, Matykó* neveket is. A válaszokból és indoklásokból kiderült, hogy a megkérdezettek gondolkodásában egyenlőségjel van az idegen eredetű név és az etnikum között, vagyis a nyelvhasználók a családneveket etnikai szimbólumoknak tekintik (vö. FARKAS 2015a). A családnév ilyenkor nem az egyént azonosítja, hanem „egy egész társadalmi csoportra utal” (M. HORVÁTH 2014), s ez a szemlélet alapja lehet a név alapján történő etnikai megkülönböztetésnek is.

4. Összegzés. A rendelkezésemre álló mintán elvégzett kérdőíves felmérés – az előzetes várakozásomnak megfelelően – azt mutatta, hogy a megkérdezettek többsége a

korábbi vizsgálatok általános iskolás és középiskolás adatközlőitől (vö. RAÁTZ 1994, GELEGONYÁNÉ KATONA 2015) eltérően a keresztnéve jelentését és eredetét ismerte, azonban – előfeltevéssel ellentétben – a családnevéhez kapcsolódó ismereteknek nem volt birtokában. Ennek ellenére általában pozitív attitűddel viseltettek a családnevük iránt, s a név egyedítését, megkülönböztető szerepét tartották fontosnak, emellett számoltak a név identitásjelölő funkciójával is, s kiemelték a név hangzásának a szerepét is. Az adatközlők a családnevek népes csoportját alkotó foglalkozásnévi eredetű családneveket is ismerték, legalábbis felsorolás szintjén számos példát tudtak rájuk adni. Főként az egész nyelvterületen gyakori családneveket sorolták fel, illetve azokat, amelyek ma is ismert mesterség nevéből jöttek létre. Viszont a foglalkozásnévként felsorolt tisztségeknekből, névnevekből, valamint tulajdonságra utaló nevekből, illetve a helynévi vagy apanévi eredetre is visszavezethető nevekből az adatközlőknek a családnévadás motivációját illető bizonytalansága is megfigyelhető volt. Azonban néhány adatközlő tisztaban volt a saját településének a jellegzetes névanyagával, s páran a névtani szakirodalommal megegyező felsorolást adtak. A vizsgálatot a minta bővítésével mindenképpen érdemes volna folytatni, s feltérképezni a nevekhez kötődő ismeretek, attitűdök és a szociolingvisztikai változók közti kapcsolatokat.

Hivatkozott irodalom

- BROZOVIĆ RONČEVIĆ, DUNJA 2004. What Do Names Tell Us About Our Former Occupations? *Collegium Antropologicum* 28 (Suppl. 1): 161–170.
- CRYSTAL, DAVID 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Osiris Kiadó, Budapest.
- CsnE. = HAJDÚ MIHÁLY 2010. *Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink*. Tinta Kiadó, Budapest.
- CsnSz. = KÁZMÉR MIKLÓS 1993. *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- CsnVégSz. = FARKAS TAMÁS – F. LÁNCZ ÉVA szerk. 2009. *Régi magyar családnevek névvégmutató szótára. XIV–XVII. század*. ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- FARKAS TAMÁS 2015a. Changing names as abolishing the difference: personal names as ethnic symbols, characteristics of surname changes and the magyarization of surnames in Hungary. *Létünk* 45/3: 27–39.
- FARKAS TAMÁS 2015b. The Most Frequent Hungarian Surnames. A Study of Some Aspects of Contrastive Surname Typology. In: FELECAN, OLIVIU ed., *Name and Naming. Proceedings of the Third International Conference on Onomastics "Name and Naming". Conventional / Unconventional in Onomastics. Baia Mare, September 1–3, 2015*. Editura Mega – Editura Argonaut, Cluj-Napoca. 122–136.
- N. FODOR JÁNOS 2010. *Személynevek rendszere a kései ómagyar korban. A Felső-Tisza-vidék személyneveinek nyelvi elemzése (1401–1526)*. Magyar Névtani Értekezések 2. ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest.
- GELEGONYÁNÉ KATONA ÁGNES 2015. Gimnazisták névtani tájékozottsága. *Anyanyelv-pedagógia* 2015/3. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=582> (2016. 07. 14.)

- GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS 2015. A középkori magyar városfejlődés migráció- és ipartörténeti vonatkozásai a történeti személynévtan tükrében II. Személynévadás és kézműipar. *Névtani Értesítő* 37: 137–156.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Osiris Kiadó, Budapest.
- HOFFMANN ISTVÁN 2015. A névtan és a társtudományok. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 11–22.
- M. HORVÁTH VIKTÓRIA 2014. A tulajdonnév mint az előítélet forrása. *Névtani Értesítő* 36: 63–72.
- KÁLMÁN BÉLA 1989⁴. *A nevek világa*. Csokonai Kiadóvállalat, Debrecen.
- RAÁTZ JUDIT 1994. Az általános iskolai tanulók névtani ismeretei egy felmérés tükrében. *Magyar-tanítás* 5: 29–33.
- SCHIRM ANITA 2014. A személynevekhez kötődő nyelvhasználói vélekedésekről. In: BAUKO JÁNOS – BENYOVSZKY KRISZTIÁN szerk., *A nevek szemiotikája*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság, Nyitra–Budapest. 111–123.
- SLÍZ MARIANN 2015a. Általános névtani kérdések. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 93–114.
- SLÍZ MARIANN 2015b. Occupational names in the Hungarian family name system. In: FELECAN, OLIVIU ed., *Name and Naming. Proceedings of the Third International Conference on Onomastics “Name and Naming”. Conventional / Unconventional in Onomastics. Baia Mare, September 1–3, 2015*. Editura Mega – Editura Argonaut, Cluj-Napoca. 328–338.
- SLÍZ MARIANN 2016. A foglalkozásnévi eredetű családnevek típusa a magyar családnevek rendszerében. Egy történeti névtipológiai vizsgálat tanulságai. *Névtani Értesítő* 38: 53–66.
- TÓTH IMRE 1967. A legszebb magyar név. *Magyar Nyelvőr* 91: 122–132.
- ÚCSN.T. = HAJDÚ MIHÁLY 2012. *Újmagyarkori családneveink tára XVIII–XXI. század. I. Adatok*. Szerzői kiadás, Budapest.
- VÖRÖS FERENC 2014. *Kis magyar családnévtalasz*. Kalligram, Pozsony.
- ZSIRAI MIKLÓS 1945. Alapszó-besugárzás a szóképzésben. *Magyar Nyelv* 41: 1–11.

SCHIRM ANITA
Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

ANITA SCHIRM, Comments on language users' knowledge about family names

The paper presents the conclusions drawn from a 2010 questionnaire survey of adult language users' knowledge about, and attitudes to their own names, family names from their places of residence and family names of occupational origin. The 68 respondents involved in the survey had little understanding of the onomastic features of their own family names and were also ill-informed about names typical in their home towns, but possessed a great deal of relatively precise information about their first names. In general, respondents displayed a positive attitude towards their family names, appreciating family names as distinctiveness and identity markers. Occupational family names, which account for a considerable proportion of Hungarian family names, were only recognised if the term for the occupation is commonly used and widely known in the present day and the name form is morphologically and etymologically transparent. Language users were found to have

very little knowledge of etymology, and were prone to rely on folk-etymology instead. Furthermore, the uncertainty of language users in connection with the possible motivations of family name giving could also be observed in their responses.